

Салей М. І.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри конституційного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНСТИТУЦІЙНА ПРАВОСВІДОМІСТЬ У МЕХАНІЗМІ ДІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ

Анотація. Метою статті є теоретичне осмислення конституційної правосвідомості як елементу механізму дії конституційних цінностей. Виокремлені фактори, які впливають на ціннісно-правові орієнтації людини. Зазначено, що у конституційній правосвідомості конституційна установка трансформується у такі форми: знання (інформованість) індивіда про зміст конституційно-правових норм і аспектів правової діяльності; ставлення індивіда до конституційних цінностей (містить конституційну ідеологію і психологію). Ці форми органічно пов'язані між собою і в сукупності становлять когнітивну, емоційну та поведінкову сторони конституційного правосвідомості.

Конституційна правосвідомість є одним із структурних елементів механізму реалізації прав особистості, дією якого спрямовано на виявлення справжнього сенсу конституційних норм, в яких отримують текстуальне вираження найважливіші конституційні цінності.

Ключові слова: цінності, конституційна аксіологія, конституційні цінності, правосвідомість, конституційна правосвідомість, аксіологічно-функціональний механізм, конституційна ідеологія.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку конституційного права одним із актуальних є дослідження його аксіологічної складової – конституційної аксіології (вчення про формування, застосування та захист конституційних цінностей як фундаментальних, ціннісних основ сучасного конституціоналізму).

Метою дослідження є розкриття конституційної правосвідомості як елементу механізму дії конституційних цінностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновідомо, що конституція реалізує своє юридичне призначення, задовольняє соціальні очікування лише тоді, коли її положення втілюються в життя, включаються в суспільну практику, здійснюються в діяльності людей, організацій, органів публічної влади. Для цього необхідно створити умови і механізми, щоб вона була дієвим елементом суспільної реальності.

Конституційні положення в ході їх реалізації здійснюють упорядковувальний вплив на суспільні відносини шляхом формування конституційної правосвідомості, динаміки конституційних правовідносин та статички конституційного правопорядку.

Найважливішим елементом механізму дії конституційних цінностей на поведінку суб'єктів конституційних правовідносин є конституційна правосвідомість, яка на психологічному рівні визначає вектор поведінки конкретного суб'єкта. Безсумнівно, зазначають науковці А. Караєв та А. Калімбекова, «правосвідомість є необхідною умовою реалізації правових норм, забезпечує добровільне здійснення правових приписів, формує

у громадян почуття відповідальності та нетерпимості до будь-яких порушень принципу конституційної законності.

Високий рівень правосвідомості забезпечує соціальний контроль суспільства над інститутами влади, стимулює прийняття правових рішень, дисциплінує учасників законотворчого процесу, забезпечує безперервність конституційного процесу, гарантує спадкоємність рішень, зстановить основи демократичного вектора розвитку» [4, с. 24].

Основний Закон держави здійснює безпосередній або опосередкований вплив на поведінку кожної людини, бере участь у формуванні її світогляду, переконань, життєвих орієнтацій і установок, почуттів та емоцій. Разом із тим, Конституція України проголошує і захищає основні права і свободи особистості, гарантує політичну та економічну свободу, привносить організуючий порядок у самосвідомість громадян, коригуючи її та формуючи конституційну правосвідомість. Однак, означене відбувається лише у разі сприйняття людьми конституційних цінностей як їх особистих.

Слід погодитися з К. Арановським, який вважає, що «сутність і значення цінностей не завжди вичерпно визначаються їх видимою практичною значущістю, яка, у свою чергу, буває не очевидною і не безперечною. Цінність є такою, поки зберігаються прихильність і потреба в ній суб'єкта, рішучість берегти її, незважаючи на її недосконалість та ті витрати, які пов'язані з прихильністю до цієї цінності.

При цьому справжні цінності мають переконливість у силу того, що вони беруть свій початок у суті і рефлексів індивіда, досягаючи його свідомості лише в моменти важких випробувань або поневірянь. «Громадянство, – зазначає вчений, – цінність, але усвідомлюють його у цьому значенні у крайнощах: коли за громадянина заступляться консул або війська або загрожує *destitutio capitis* (ураження у цивільних правах)» [2, с. 67].

Цінності – це те, що має найбільше значення для суб'єкта. Їх формування відбувається поступово, є результатом численних випадків правового оцінювання (з точки зору їх корисності/некорисності, справедливості/несправедливості, ефективності/неефективності) і раціонально-емоційного обґрунтування позитивної значущості тих або інших конституційно-правових явищ та процесів. З моменту здійснення суб'єктивного вибору на користь тих чи інших конституційних цінностей вони стабільно залишаються мотиваційним орієнтиром конституційної правосвідомості, рушійною силою поведінки особи.

Ціннісно-орієнтовний вплив конституційної правосвідомості на дії суб'єктів правовідносин має багатофакторний і не випадковий характер. Конституційні цінності комплексно сприймаються правосвідомістю та реалізуються у поведінці індивідів та соціальних спільнот.

При цьому, можна виокремити фактори, що впливають на ціннісно-правові орієнтації людини:

1) зовнішні – процеси, методи, способи (зокрема навчання, практична діяльність) та відповідні інститути, що їх реалізують (сім'я, школа, засоби масової інформації, органи публічної влади тощо) і опосередковують формування конституційних ціннісних установок;

2) внутрішні – процеси, методи і способи (самоаналіз, самокритика тощо), за допомогою яких особистість викристалізовує власну систему ціннісних орієнтацій на основі наявного життєвого досвіду.

Норми Конституції України втілюють свій аксіологічний потенціал на зовнішньому рівні, як безпосередньо через ціннісно-текстуальне наповнення їх змісту, так і за допомогою функціонування інститутів публічної влади та громадянського суспільства. Вони «проникають» в усі сфери соціального життя, регулюють їх. У результаті взаємодії людини з конституційними нормами в неї формуються певні ціннісні соціально-правові установки, що становлять у своїй сукупності конституційну правосвідомість індивіда, суспільства.

У конституційній правосвідомості конституційна установка трансформується у такі форми: знання (інформованість) індивіда про зміст конституційно-правових норм і аспектів правової діяльності; ставлення індивіда до конституційних цінностей (містить конституційну ідеологію і психологію). Ці форми органічно пов'язані між собою і в сукупності становлять когнітивну, емоційну та поведінкову сторони конституційного правосвідомості.

Формуючи систему конституційно-ціннісних орієнтацій громадян, змінюючи та коригуючи її відповідно до сучасних умов існування, держава здатна моделювати поведінку різних суб'єктів права, спроможна здійснювати визначальний вплив на конституційний правопорядок.

Успіх конституційних цінностей залежить від внутрішнього стану людини, від її суб'єктивного сприйняття конституційно-правової реальності. Тому влучним є відомий афоризм – «у наші дні люди всьому знають ціну, але нічого не вміють цінувати» (Оскар Уайльд, «Портрет Доріана Грея», Глава IV), який досі залишається актуальним через те, що не вироблено ефективного механізму цілеспрямованого ціннісного впливу на конституційну правосвідомість та правову поведінку, оскільки, конституційна правомірна поведінка різних суб'єктів є можливою тільки за умови з'ясування змісту та аксіологічної сутності норм Конституції України, що проявляється у ціннісно-орієнтуючому ефекті при виборі моделі поведінки. Із цього випливає, що важливим елементом аксіологічного механізму дії Конституції України є встановлення змісту, сутності того чи іншого феномена, що позиціонується як конституційна цінність.

Вчена О. Тітова влучно зазначає, що «конституційна правомірна поведінка колегіальних суб'єктів права (соціальні спільноти, суспільство у цілому) є можливою тільки при уніфікованому розумінні тієї чи іншої цінності як безпосереднього орієнтира і як засобу досягнення конституційної ідеальної моделі, її практичної користі.

Зазначений ефект повинен досягатися за допомогою формування правової ідеології, що дозволяє логічно зв'язати конституційні цінності між собою в якості єдиної системи, уникнути їх механістичного фрагментарного сприйняття, а також забезпечити конституційність концептуального підходу до

розуміння їх сутності з урахуванням динаміки соціально-державного розвитку [6, с. 108–109].

Суб'єкт конституційних правовідносин повинен не тільки усвідомити сутність відповідного правового феномена (демократія, людина, її права і свободи тощо), але і визнати цінністю, що узгоджується з його власною системою цінностей. Очевидно, що, якщо ідейно-ціннісні установки суб'єктів будуть істотно відрізнятися, це не дозволить забезпечити єдність розуміння конституційних цінностей в зазначеній якості і відповідно їх ефективний вплив на правомірну поведінку людей, соціальних спільнот і суспільства в цілому. Вказана обставина, актуалізує проблему формування правової ідеології як основи єдності ціннісного сприйняття конституційних постулатів та ідейно-правового базису правомірної поведінки суб'єктів правових відносин [6, с. 107].

Слід погодитися з С. Авакьяном у тому, що Основний Закон за своєю суттю являє собою ідеологічний документ у силу того, що закріплює в собі модель бажаної соціально-політичної системи держави. Виходячи із цього, закріплюючи систему загальнолюдських цінностей, кожному конституцію спрямовано на формування на їх основі відповідних поглядів та ідейних настанов кожного члена суспільства [1, с. 14–15].

Аксіологічний та ідеологічний інструментарій Основного Закону держави працює лише тоді, коли має широкий вжиток. Тому вбачається за доцільне налагодити на загальнодержавному рівні механізм поширення інформації про зміст ключових ціннісних положень Конституції України серед населення держави, починаючи із загальнообов'язкової середньої освіти, із широким залученням до цього засобів масової інформації та інших інститутів громадянського суспільства. Роз'яснювальні дії неминуче призведуть до масового впливу конституційних цінностей на правосвідомість громадян України [5, с. 306].

Як справедливо стверджує Є. Барінов, «конституційна правосвідомість є опосередкованою ланкою між конституційно-правовою нормою та її реалізацією, виконує в рамках регулятивного впливу важливу реалізаційну функцію» [3, с. 18]. Вказане свідчить про те, що конституційна правосвідомість, яка спирається на демократичні цінності та ідеали прав людини, визнання необхідності широкої політичної участі громадян в управлінні справами держави, є одним із структурних елементів механізму реалізації прав особистості, дією якого спрямовано на виявлення справжнього сенсу конституційних норм, в яких отримують текстуальне вираження найважливіші конституційні цінності.

Висновки. Вплив конституційної правосвідомості на процес реалізації основних прав і свобод формує: переконання в необхідності дотримання основних прав людини; стереотипи поведінки, установки, погляди, цілі та інтереси, які забезпечують відображення конституційних приписів у правовій практиці та визначають її суспільну ефективність. Фактично, аксіологічний компонент конституційної правосвідомості є суб'єктивною стороною правореалізації, є критерієм оцінки дій різних суб'єктів із позиції соціально-психологічної регуляції конституційних правовідносин.

Таким чином, ціннісний компонент конституційних норм та правосвідомості через реалізацію прав людини втілюється у конституційних правовідносинах, їх взаємодії з іншими суб'єктами права.

Література:

1. Авакьян С.А. Конституция России: природа, эволюция, современность. 2-е изд. Москва : РЮИД «Сашко», 2000. 528 с.
2. Арановский, К.В. Всеобщее избирательное право в его ценностных основаниях и издержках. *Российский юридический журнал*. 2010. № 4. С. 67–75.
3. Баринев Э.Э. Конституционное правосознание в Российской Федерации: автореф. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2001. 32 с.
4. Караев А.А., Калимбекова А.Р. Конституционное сознание как инструмент формирования гражданского общества и обеспечения интересов личности. *Сборник научных работ VI Международной научной конференции Евразийского Научного Объединения* (г. Москва, июнь 2015). Москва: ЕНО, 2015. 146 с.
5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / пер. з рос. Харків: Консум, 2004. 656 с.
6. Тодика Ю.М. Конституція України як соціальна цінність. *Вісник Академії правових наук України*. 2000р. № 4 (23). Харків: Право, 2000. С. 46–54.

Saley M. Constitutional legal consciousness in the mechanism of action of constitutional values

Summary. The purpose of the article is theoretical comprehension of the constitutional legal consciousness

as an element of the mechanism of action of constitutional values. The factors influencing the values and legal orientations of a person are highlighted.

The author has concluded that in the constitutional legal consciousness the constitutional statement is being transformed in such forms: knowledge (awareness) of the individual on the content of constitutional and legal norms and aspects of legal activity; the attitude of the individual towards constitutional values: (contains constitutional ideology and psychology).

These forms are organically interconnected and collectively constitute the cognitive, emotional and behavioral aspects of the constitutional legal consciousness. Constitutional legal consciousness is one of the structural elements of the mechanism of realization of the rights of the individual, whose action is aimed at revealing the true meaning of the constitutional norms, in which the most important constitutional values receive the textual expression.

Key words: value, constitutional axiology, constitutional values, legal consciousness, constitutional legal consciousness, axiological functional mechanism, constitutional ideology.